

BIBLIOTEKA

BSH-94

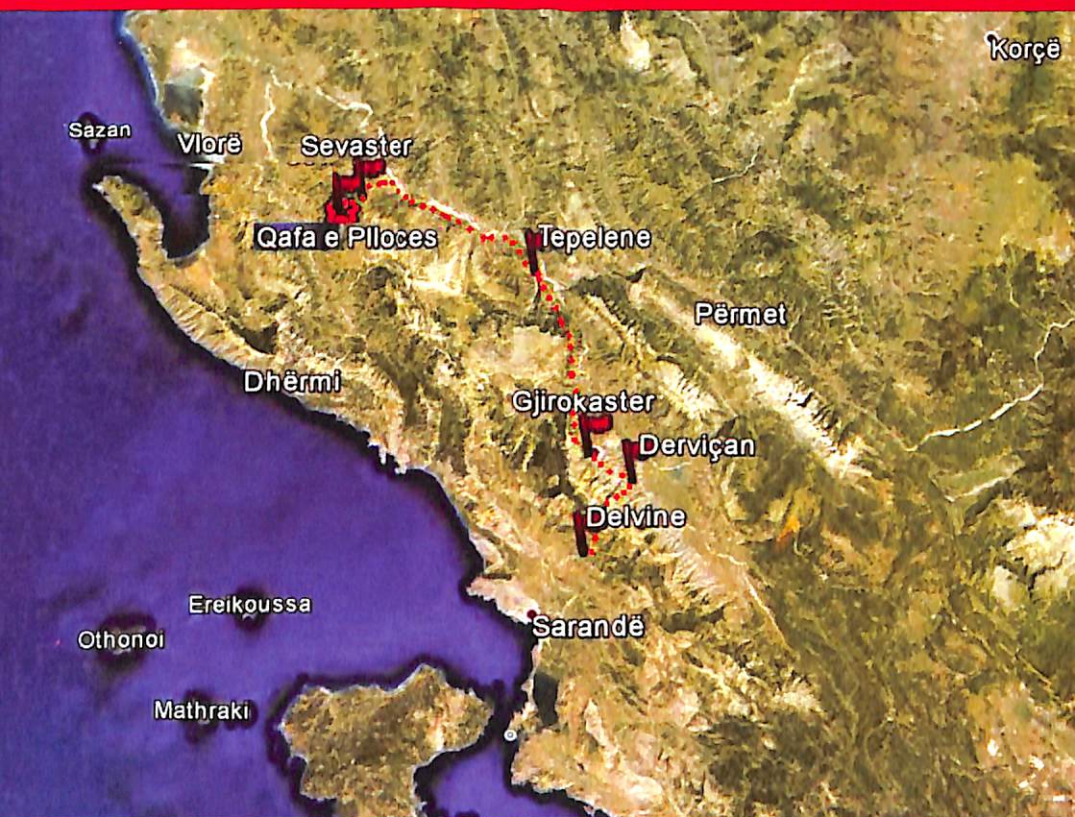
Q 40

HALIL QENDRO
IBRAHIM GANI

KRYENGRITJA E

Delvinës

Tiranë 2015

HALIL QENDRO
IBRAHIM GANI

KRYENGRITJA E DELVINËS

Botim i Dytë i plotësuar

*Qendro
PUBLIKO TËKËJ
SHKËRTË*

Qendro

608/15

Tiranë, 2015

Titulli i librit: Kryengritja e Delvinës
Autorë: Halil Qendro & Ibrahim Gani

Kopertina: Sokol Përmeti

Përkujdesia grafike: Dashamir Vraniçi

Sponsorizues:
Anatol Halil Qendro dhe vëllezërit e tij
Genci & Marenglen

Botimi i Parë: Revista periodike “Përpjekia”, Prill 1996, Nr. 6, Tiranë.

Botimi i Dytë është i përmirësuar me: Listat e të shpërblyerve dhe të dënuarve nga regjimi i Zogut, pjesëmarrës në kryengritje e shuarjen e saj; komentet e bëra nga shtypi vendas i kohës; shtypi botëror rreth Kryengritjes së Delvinës si dhe trajtesat e bërë nga historiografia komuniste e më pas prologu, Vajet, dhe këngët popullore për atë kryengritje.

Libri u shtyp në Shtypshkronjën e Shtëpisë Botuese
“Marin Barleti”, Tiranë 2015

*“Tash, në minutën e vdekjes thërras:
Poshtë tirania! Rrofsh nacionalizmin!
Unë jam krijues i këtij revolucioni, as
kurrëkush tjetër dhe as gisht i huaj.”*

Et'hem Toto
Mali i Golëmit, 25 Maj 1937¹⁾

*“Bota nuk është e atyre që ngrohen,
bota është e atyre që digjen.”*

Ismet Toto

¹⁾ AQSH, Fondi Et'hem Toto, Dosja nr. 56, f.1

“Rrëzimi i qeverisë së Mehdi Frashdrit pati një rrjedhim tragjik. Një ditë të qershorit 1937 një shpallje zurtare njoftoi popullin shqiptar se Et’hem Toto, ish-ministër i mbrendëshëm në kabinetin Frashëri, kishte filluar një kroengritje me armë dhe ishte vra në luftë me forcat qeveritare... Misteri i këtij epizodi të përgjakun pret të ndriçohet nga historishkruesit e ardhjes, që do të mund të konsultojnë arkivat e Tiranës pa mbikëqyrjen e Komisarëve të partisë”:

Tajar Zavalani "Historia e Shqipërisë", Faqe 291

PROLOG

Në fshatin Progonat të krahinës së Kurveleshit, gjer në vitin 1950, pranë një arre të madhe, në lagjen Ndreaj, syri të zinte copra muresh ende të paprishura dhe togje me gurë. Në anën veriore të atyre rrënojave ishin dy qoshe muresh me gurë mermeri, të cilat arrinin gati një metër mbi brezin e katit të dytë të cilat ishin dëshmia më autentike e një ndërtese shumëkatëshe.

Gjatë pranverës, mbi ato copra muresh, vende-vende jeshilonin fije bari, ndërsa disa hapa para cepit të djathtë të gjurmëve të asaj ndërtese shpaloste gonxhet një trëndafil erëmirë. Të gjithë progonatasit e dinë se në ato troje dikur jetonte fisi i Totajve. Disa qindra metra në veri të atyre gërmadhëve, sikundër do të shkruante më vonë Selaudin Toto, vëllai i Et'hem Totos, ishte kroi, ku sa herë njomnin buzët dhe po aq herë lexonim në balloren e tij: "Kujtim prej dëshmorit Et'hem Toto". Disa ditë, fill pas pushkatimit të Selaudinit, në vitin 1946, u fshi edhe mbishkrimi në ballinën e kroit.

Nëse ndonjë ditë do të mund të ngrihet një muze ku të pasqyrohet jo vetëm historia e Progonatit, por edhe e krahinës së Kurveleshit, do të ishte më se e drejtë që ai të ngrihej mbi themelet e sarajeve të Totajve, pasi në atë vatër lirie lindën dhe u rritën breza të tërë patriotësh të shquar, të cilët kanë kontribuar madhërisht për lirinë dhe mëvetësinë e mbarë trojeve amëtare.

Në fletët e librit "Mbi historinë e Progonantit", me autor ish partizanin e ditëve të para të Luftës Antifashiste

Nacionalçlirimtare e më pas kuadër i nderuar i Ushtrisë Popullore Shqiptare dhe i administratës shtetërore, Muharrem Xhufi, përmes sa e sa shembujve, ai shpalo luftime, por edhe beteja të përgjakshme të popullit të Kurveleshit, si me pushtuesit shekullorë otomanë ashtu edhe me shovinistët grekë. Në ato luftime e beteja, bijtë e fisit Toto, Belul e Alem Toto, zenë një vend të nderuar jo vetëm si organizatorë e udhëheqës të atyre luftimeve, por edhe si largpamës të së nesërme së popullit dhe atdheut të vet.

Në librin e sipërcituar tregohet sesi në ato vite ashtu edhe më vonë, Kurveleshi dhe mbarë krahina e Labërisë ishte shndërruar në një vullkan kundër pushtuesve. Përkrah prijsave të tjerë kurveleshas si Çelo Picari, Çobo Golëmi, Bilbil Shako prinin edhe kapedanët progonatas Belul Toto, Asllan Kuca, Alem Toto e shumë e shumë të tjerë. Stambolli për t'i gjunjësuar këta trima dhe shumë të tjerë, përveç përdorimit të shpatës e plumbit, përdori dëndur edhe tradhëtinë, litarin, thikën, zjarrin, helmin, internimin si dhe shpërnguljet masive. Gjatë pushtimit turk 500 atdhetarë të shquar të trevave Jugore të Shqipërisë u ekzekutuan në "Gostinë" e njohur me emërin Masakra e Manastirit. Belul Toto, edhe pse e parandjeu se diçka do të ndodhte në atë "pritje të madhe" dhe nuk ra pre e asaj gracke, në betejat e mëvonshme do të binte në ballë të sulmit për mbrojtjen e trojeve shqiptare. Ligjet e trevës labe, që koha me një befasi të mahnitëshme i shndërron në këngë, e gdhendi Belul Toton ashtu si e njohu koha kur "djemtë e Kurveleshit / luftonin me pallë sheshit", e njohu edhe historia:

Trihallë e zeza Trihallë,
Nuk ka se kush të të marrë,
Mbet Beluli në Trihallë...

Pas Belul Totos, biri i tij, Alem Toto ndoqi udhën e babait me një përkushtim adhurues. Përveç që ishin ballëtarë në fushën e betejës, ai dhe pasardhësit e tij ishin edhe kërkues këmbëngulës që në trevat shqiptare të flitej gjuha amtare. Qëndrimi dhe veprimet e tij shqetësuan sunduesin por edhe kishën greke. Edhe kundër Alem Totos u përdor si armë asgjësuese helmi në filxhanin e kafesë. Progonati e qau me ligje, që drithëronin edhe gurët:

Ç' të të them, o Progonat nuri,
Mes për mes të shkoi lumi
Që kur vdiq Alem Beluli...

Et'hem Toto

Ismet Toto

NË DOSJET ZOGISTE

Pas Kryengritjes së Fierit dihet që gjëndja ekonomike dhe politike në vend u rëndua edhe më shumë. Korrupsioni, varfëria dhe gjakmarrja u ngjitën në shkallën më të lartë. Në Dosjen nr.101, Fondi i Ministrisë së Punëve të Mbrendëshme, AQSH, fleta 12, midis të tjerave pohohet:

“Gjendja në Prefekturën e Dibrës është fort e keqe, ku zotërinjtë Majorë në rezerve, formojnë klikat dhe grupet e veta. Në njerën anë janë: Major rez. Sul Shehu, Murat Kaloshi dhe Cen Elezi. Në anën tjetër major Dine Kandri, ish kapiten Gani Mustafa dhe kapiteni në rezervë Mehdi Kasa”. Në raport jepet qartë se “të dy palët kanë filluar vrasjet midis tyre. Më i keqi ndër ta është Majori në rezervë Sul Shehu si kryetar Bashkie, pa kurfarë kontrolli po bën ditë për ditë të zeza në popull.”

Në ato përjetime dramatike, Et’hemi, i cili ishte zevendës Prevekt i Dibrës, më mirë se cilido dëgjoi se si rrihte zemra e popullit të shumëvuajtur, ndaj dhe sipas urdhërit të Zogut i eliminoi klikat. Rritja e respektit dhe e mirënjohjes që shfaqën banorët e trevave veriore për Et’hem Toton dhe mbështetja e fuqishme që i jepte Et’hemi “elitës së djalërisë shqiptare”, e thelloi më shumë hendekun midis Et’hem Totos dhe Ahmet Zogut. Në atë situatë tepër të rënduar, Ahmet Zogu kërkoi sërish të dhëna të reja për çdo ushtarak e nëpunës shteti, që kishin